

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

THE MAIN ELEMENTS OF THE CRIMINALISTICS CHARACTERISTICS OF THE ILLEGAL TRANSFER OF PERSONS ACROSS THE STATE BORDER OF UKRAINE

Лисенко С.С., аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню основних елементів криміналістичної характеристики такого кримінального правопорушення як незаконне переправлення осіб через Державний кордон України. Відповідальність за цей вид кримінального правопорушення передбачений статтею 332 Кримінального кодексу України. Розглянуто наукові підходи до визначення цього поняття і розуміння її складових елементів, а також встановлено роль такої характеристики для розвитку науки, досудового розслідування, запобігання і розслідування кримінальних правопорушень. Акцентовано увагу на тому, що погляди на поняття криміналістичної характеристики та її структуру різняться і стосовно цього точаться дискусії. Крім того, частина науковців взагалі вважає сумнівним доцільність її існування та подальшого наукового розвитку.

Підтримано наукову позицію щодо потреби подальшого розвитку цієї криміналістичної категорії та висловлено власну думку щодо її основних структурних елементів з огляду на досліджуваний вид кримінального правопорушення. Найбільш значущими, на думку автора, у структурі криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через Державний кордон України в умовах воєнного стану є: типовий спосіб вчинення (у широкому розумінні, а також його небезпечність для життя і здоров'я особи), типові час, місце і обстановка, типові знаряддя і засоби вчинення, типова слідова картина (сліди) кримінального правопорушення (матеріальні та ідеальні). Зроблено висновок, що важливим та об'єднуючим елементом є типова особа злочинця, оскільки його властивості визначають особливості інших елементів криміналістичної характеристики. Крім того, з аналізу змісту статті 332 КК України вбачається, що є потреба криміналістичного поділу типової особи злочинця на кілька груп – раніше судимі особи, члени організованої групи, службові особи.

Ключові слова: воєнний стан, державний кордон, криміналістична характеристика, кримінальне правопорушення, незаконне переправлення.

The article is dedicated to the study of the main elements of the forensic characteristics of such a criminal offense as the illegal transfer of persons across the State Border of Ukraine. Liability for this type of criminal offense is provided for by Article 332 of the Criminal Code of Ukraine. Scientific approaches to defining this concept and understanding its constituent elements are considered, as well as the role of such characteristics for the development of science, pre-trial investigation, prevention, and investigation of criminal offenses. It is emphasized that views on the concept of forensic characteristics and its structure differ, and there are ongoing discussions on this matter. In addition, some scholars generally consider the feasibility of its existence and further scientific development to be doubtful.

The scientific position on the need for further development of this forensic category is supported, and an opinion on its main structural elements is expressed, given the type of criminal offense under study. According to the author, the most significant elements in the structure of the forensic characteristics of illegal transfer of persons across the State Border of Ukraine under martial law conditions are: the typical method of commission (in a broad sense, as well as its danger to the life and health of a person), typical time, place, and circumstances, typical tools and means of commission, typical trace pattern (traces) of the criminal offense (material and ideal). It is concluded that an important and unifying element is the typical offender, as their properties determine the peculiarities of other elements of forensic characteristics. Furthermore, an analysis of the content of Article 332 of the Criminal Code of Ukraine shows that there is a need for a forensic division of the typical offender into several groups – previously convicted persons, members of an organized group, and officials.

Key words: martial law, state border, criminalistics characteristics, crime, illegal transfer.

Постановка проблеми. Із запровадженням у державі воєнного стану після початку повномасштабної війни росії проти України діяльність у всіх сферах нашого життя зазнала суттєвих змін. Це стосується і правоохоронної діяльності, оскільки в умовах активних бойових дій, постійних ракетних обстрілів та відключення електроенергії важко ефективно виявляти, збирати, фіксувати та зберігати докази кримінальних правопорушень. За майже трьохрічний період війни відбулася трансформація злочинних проявів, на перший план вийшли кримінальні правопорушення, яких раніше в Україні вчинялося вкрай мало або взагалі не було. Мова йде про кримінальні правопорушення, передбачені статтями 111, 111¹, 111², 328, 330, 332, 332¹, 332², 335, 436–438 Кримінального кодексу України (далі – ККУ). Такі зміни вплинули на появу нових пріоритетних завдань для криміналістики, що в першу чергу пов'язані з переглядом наявних криміналістичних знань та ефективність їх застосування в умовах воєнного стану.

Аналіз офіційних статистичних даних свідчить про суттєве зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переправленням осіб через державний кордон України, за що передбачена кримінальна відповідальність ст. 332 ККУ. Так, у 2022 р. було зареєстровано 1225 таких випадків, у 2023 р. – 2301, а за десять місяців 2024 р. – 2793 [1]. Така ситуація дає підстави припустити, що існує потреба у розробці окремої криміналістичної методики розслідування

незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Метою статті є виокремлення основних елементів криміналістичної характеристики цього виду кримінального правопорушення та їх характеристика, що стануть основою для формування окремої методики розслідування.

Аналіз останніх досліджень. В останні роки проблематика розслідування злочинів в умовах воєнного стану є актуальною, а самі наукові праці зачіпають досить різноманітні аспекти. В першу чергу слід назвати дослідження Є.П. Бегалова [2], В.С. Бондара [3], Р.О. Гаврік [4], М.С. Горіна [5], М.В. Гузели [6], С.О. Кібальника [7], А.П. Клібанчука [8], В.О. Корольова [9], Ю.Б. Курилока [10], А.А. Саковського [11] та інших. Однак, в їх роботах в основному розкриваються питання розслідування незаконного переправлення через державний кордон до початку повномасштабної війни, що певною мірою не відповідає реаліям сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кримінальних правопорушень цілком слушно вважають одним із специфічних різновидів пізнавальної діяльності людини, оскільки вона підпорядковується закономірностям пізнання явищ (події), їх зв'язків між собою та оточуючим середовищем. Погоджуємося з думкою В.О. Маляррової, що вивчення судово-слідчої практики, розроблення криміналістичної характеристики, а також окреслення моделі механізму злочинної події дозволяють інтегрувати

ці різні за характером дані до єдиної пізнавальної за змістом структури, якою являється криміналістична методика. Саме ж використання таких методичних знань дозволяє оптимізувати діяльність слідчого (дознавача) та забезпечити всебічне, повне й неупереджене дослідження усіх обставин кримінального правопорушення, що необхідне для прийняття правильних і законних рішень [12, с. 111]. Тому формування нових і вдосконалення вже існуючих криміналістичних методик залишається одним із основних завдань криміналістики. Саме криміналістична методика є засобом практичної реалізації теоретичних і практичних рекомендацій криміналістичної техніки та криміналістичної тактики.

У наукових джерелах з криміналістики можна зустріти доволі багато визначень поняття окремої криміналістичної методики. Доволі ґрунтовний аналіз змісту цього терміну провів у своєму дослідженні В.А. Журавель. Науковець вважає, що під цією категорією слід розуміти інформаційно-пізнавальну модель, у якій відображені комплекси методів, засобів та рекомендацій типізованого характеру, викладених у описовій або формалізованій формі щодо раціональної організації процесу збирання, оцінки і використання доказової інформації стосовно специфіки розслідування різних злочинних проявів та судового розгляду кримінальних проваджень [13, с. 213]. Візьмемо це визначення за основу та детальніше з'ясуємо, що входить у структуру окремої криміналістичної методики.

Аналіз низки підручників, посібників, монографій та дисертаційних досліджень з криміналістики дають підстави стверджувати, що структура досліджуваного поняття викладається і подається по-різному. Дотепер науковці не дійшли до єдиної думки щодо елементного складу окремої криміналістичної методики. Більше того, автори наводять не тільки різну кількість структурних елементів, але й мають на увазі їх різне змістовне навантаження. В.М. Шевчук, критично проаналізувавши спеціальну літературу, дійшов до висновку про існування трьох основних наукових підходів щодо структури окремих криміналістичних методик. Перша група науковців пропонує відмовитися від криміналістичної характеристики і виключити її з-поміж елементів структури окремої криміналістичної методики. Друга група науковців пропонує включати в структуру криміналістичної методики окремі рекомендації з питань кримінального права, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності та інше. Третя група науковців у структуру окремих криміналістичних методик, крім традиційних, пропонує включати й нові (протиідей розслідуванню, особливості залучення громадськості до розслідування, криміналістичну класифікацію тощо). Сам В.М. Шевчук пропонує в структуру окремої криміналістичної методики включати: 1) криміналістичну характеристику; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початок кримінального провадження; 4) типові слідчі ситуації та слідчі версії початкового етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх розв'язання та перевірки; 5) типові слідчі ситуації та слідчі версії наступного етапу розслідування та програма дій слідчого щодо їх розв'язання; 6) організації та планування розслідування, взаємодія з іншими суб'єктами кримінального провадження; 7) особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, забезпечувальних заходів і тактичних комплексів; 8) заходи криміналістичної профілактики окремих видів і груп кримінальних правопорушень [14, с. 255–259]. Щодо такої пропозиції хочемо висловити кілька зауважень. По-перше, досить важко зараз вести мову про хоч якісь заходи криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень у ситуації відсутності будь-яких норм у КПК України, що цього стосуються чи якимось чином регулюють. По-друге,

організація та планування розслідування носять більше теоретичний ніж практичний характер, а питання взаємодії з іншими органами та підрозділами фактично зараз врегульовані у відомчих нормативно-правових актах (наприклад, Наказ МВС України від 07.07.2017 р. № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідування» [15]). В будь-якому випадку слід констатувати незаперечний факт того, що одним із основних елементів структури окремої криміналістичної методики є криміналістична характеристика. Ми підтримуємо думку тих науковців (В.А. Журавель, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щур та ін.), хто вважає перспективним розвиток криміналістичної характеристики, оскільки основною її цінністю є можливість спростити розслідування, мати уявлення про особливості певного виду кримінального правопорушення, скористатися запропонованими алгоритмами при вирішенні окремих завдань розслідування чи запропонованим переліком запитань під час підготовки до допиту чи призначенні судової експертизи.

У підручнику з криміналістики за загальною редакцією Є.В. Пряхіна зазначено, що основними елементами структури криміналістичної характеристики є: типовий спосіб готування, вчинення і приховування кримінального правопорушення; типова особа правопорушника; типова особа потерпілого; типові час, місце та обстановка; типові знаряддя і засоби; типовий предмет посягання; типові сліди. Під самою криміналістичною характеристикою розуміють узагальнені дані про типові найбільш значущі ознаки певного групи, виду або підвиду кримінального правопорушення [16, с. 403].

Детальний аналіз норм ст. 332 ККУ дає нам можливість виокремити такі суттєві елементи її криміналістичної характеристики: типовий спосіб вчинення; типова особа злочинця; типові час, місце та обстановка; типові сліди. Варто наголосити, що об'єднуючим елементом такого виду кримінального правопорушення є спосіб вчинення, що перебуває у нерозривному зв'язку з усіма іншими елементами та впливає на кваліфікацію протиправних дій.

Спосіб вчинення кримінального правопорушення – це діяльність певної особи (осіб), її рухи та пересування, що відповідно залишають матеріальне та ідеальне відображення у навколишньому середовищі та пам'яті інших осіб. Саме ці відображення, на думку Ю.Б. Комаринської, складають слідову картину, що дозволяє слідчому (дознавачу, детективу) встановити хід подій та ролі її учасників [17, с. 312]. Під способом незаконного переправлення особи через державний кордон пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених дій особи чи групи осіб, які спрямовані на безпосереднє перетинання іншими особами державного кордону в обхід встановлених законом правил. Спосіб вчинення у криміналістиці розглядають з позиції підготовки, безпосереднього вчинення та приховування кримінального правопорушення. Під час готування до незаконного переправлення осіб через державний кордон можуть вживатися такі заходи:

- підбір співучасників (зазвичай це можуть бути працівники військово-лікарської комісії, медико-соціальної експертної комісії чи медичних закладів, територіального центру комплектування та соціальної підтримки, фізичні особи-підприємці та юридичні особи);

- підшукування військовозобов'язаних осіб, які мають намір незаконно перетнути державний кордон України (зазвичай це здійснюється через соціальні мережі, месенджери);

- збір відомостей про територію (ділянку місцевості), з якої можна переправити осіб через державний кордон України;

– збір інформації про вже наявні «робочі» способи перетину державного кордону України під час воєнного стану (в т.ч. про правила роботи системи «Шлях»);

– придбання чи утримання в належному стані технічних засобів та інших речей, що можуть допомогти перетнути кордон України або підтвердити його законність;

– підшукування чи облаштування місць, де будуть перебувати особи, яких потрібно буде переправити через державний кордон;

– підшукування місць зберігання коштів, отриманих за незаконне переміщення через кордон України;

– підшукування службових осіб, які можуть посприяти у незаконному переміщенні осіб через державний кордон.

Якщо говорити про безпосередній спосіб вчинення даного кримінального правопорушення, то він полягає у організації незаконного переправлення або сприяння його вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод. Це означає, що організатор або безпосередній виконавець надає особам підроблені документи, вносить інформацію у систему «Шлях», використовує спеціально обладнані транспортні засоби для перевезення тощо.

Серед безпосередніх способів незаконного переправлення осіб через державний кордон у криміналістиці виділяють:

1) використання транспортних засобів чи без (довіз до державного кордону, надання провідника для пішого переходу, перепливання);

2) використання певних документів чи без них (внесення відомостей до системи «Шлях», перетин поза межами пропуску, підробка документів – тимчасового посвідчення військовозобов'язаного, висновку ВЛК тощо);

3) залучення до протиправної діяльності представників органів державної влади чи без такого (працівників медичних закладів, ТЦК та СП, Національної поліції, Державної прикордонної служби тощо) [18, с. 19–20]. На нашу думку, безпосередні способи переправлення можна також поділити на дві великі групи: прості способи (осіб довозять чи доводять до кордону поза пунктами пропуску та показують напрямом, в якому їм треба йти далі, чи надають провідника); складні способи (коли проводиться цілий комплекс заходів, які дозволяють особі ніби то на «законних» підставах перетнути державний контроль через пункти пропуску). Також можна розрізнити безпечні та небезпечні для життя і здоров'я особи способи незаконного переправлення через державний кордон (наприклад, скерування особи у гористу місцевість, де існує ймовірність розбитися, або у лісистої місцевість, де водяться хижі звірі).

За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 ККУ, до відповідальності можна притягнути особу, яка досягнула 16-річного віку (загальний суб'єкт). Крім того, аналіз норм цієї статті дає підстави виокремити ще кілька класифікаційних груп: службові особи та організовані групи (стійкі об'єднання трьох і більше осіб, що було попередньо створене для вчинення одного чи кількох кримінальних правопорушень та потребує ретельної підготовки і розподілу ролей). Варто зауважити, що організовані групи в сфері незаконного переправлення через державний кордон, зазвичай, не обмежуються вчиненням одного кримінального правопорушення. У переважній більшості випадків вони діють до того моменту, поки їх протиправна діяльність не буде виявлена та припинена правоохоронними органами. Типову особу злочинця також можна класифікувати за місцем проживання – місцевий чи не місцевий житель.

Щодо типового місця вчинення, то можна виокремити дві локації – поза пунктами пропуску та в пунктах пропуску через державний кордон України. Нагадаємо, що пункт пропуску через державний кордон – це спеціально

виділена територія на залізничних і автомобільних станціях, у морських і річкових портах, в аеропортах (аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюється прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна [19]. Поза пунктами пропуску державний кордон незаконно перетинати здійснюються, зазвичай, через спеціально обладнані підкопи інженерно-захисних споруд, гірську чи лісистої місцевості, вздовж річок. Час самого перетину кордону в даному випадку великого значення не має, але практика свідчить, що у переважній більшості випадків це нічний час з розрахунком маршруту на кілька діб. Під час розслідування важливо встановити проміжок часу, впродовж якого діяла організована група (коли була створена, коли були залучені до протиправної діяльності інші її учасники тощо).

На підставі отриманих емпіричних даних М.С. Горін констатує, що слідову картину при незаконному переправленні осіб через державний кордон та її особливості можна встановити в результаті огляду: місця перетину кордону; місця затримання порушників кордону; транспортних засобів, на яких намагалися довести чи перевезти осіб через кордон; ділянках місцевості по маршруту пішого руху порушників кордону; предметів і пристроїв, які було використано для безпосереднього перетинання кордону; предметів спорядження та екіпірування; особистих речей і документів. Також науковець пропонує таку криміналістичну класифікацію слідів: за змістом, місцем виявлення, зв'язком із подією кримінального правопорушення, відношенням до процесу відображення, щодо особи злочинця [20, с. 254–256]. В цілому погоджуючись з такою класифікацією, хочемо вказати, що у криміналістичній літературі типові сліди кримінального правопорушення прийнято поділяти на ідеальні та матеріальні. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті осіб та їх фіксація відбувається шляхом проведення допиту свідків та підозрюваного. Щодо матеріальних слідів, то їх назагал поділяють на речі та документи і виявити їх можна не тільки під час огляду, але й в ході обшуку чи тимчасового доступу до речей і документів. На нашу думку, типові матеріальні сліди даного кримінального правопорушення можна класифікувати на дві великі групи: сліди, що були залишені особами, які мали намір незаконно перетнути кордон; сліди, що були залишені організаторами, керівниками чи пособниками незаконного переправлення осіб через державний кордон. До них відносяться: 1) документи (як справжні, так і підроблені); 2) чорнові записи в блокнотах, зошитах (наприклад, про прихід і розхід грошових коштів, контактні номери телефонів); 3) смартфони з SIM-картами, ноутбуки, планшети тощо (в т.ч. електронна пошта, переписка в месенджерах); 4) арти з маршрутами, компас; 5) предмети маскування та проживання; 6) сліди взуття чи транспортних засобів; 7) грошові кошти (як в національній, так і іноземній валюті); 8) особисті речі та документи; 9) записи з камер відеоспостереження (в т.ч. з камер дронів, які використовуються прикордонниками).

Висновки. Як бачимо, одним і негативних наслідків війни в цілому стало суттєве збільшення кількості незаконного переправлення через державний кордон України осіб призовного віку. Це потребує відповідної ефективної реакції та протидії з боку правоохоронних органів. Одним із факторів, який суттєво може в цьому допомогти, є формування окремої криміналістичної методики, одним із ключових елементів якої є якісна криміналістична характеристика. Вона повинна містити інформацію про типові способи вчинення кримінального правопорушення, особу злочинця, час, місце і обстановку, сліди (слідову картину). Також доцільно її постійно доповнювати на основі аналізу судово-слідчої практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Офіційний веб-сайт Офісу генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 27.11.2024).
2. Бегалов Є.П. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: дис. ... д-ра філософії. К., 2020. 278 с.
3. Бондар В.С. Особливості використання конфіденційного співробітництва як засобу протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України. *Вісник ЛТЕУ*. 2024. № 15. С. 39–44.
4. Гаврік Р. О. До питання про прикладні проблеми притягнення до адміністративної відповідальності за незаконне перетинання державного кордону (у справах про подвійне громадянство). *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 112–116.
5. Горін М.С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407.
6. Гузела М.В., Незаконне переправлення осіб через державний кордон України як фактор нелегальної міграції: особливості розслідування кримінальних проваджень в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2018. № 902 (19). С. 120–124.
7. Кібальник С.О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис. ... д-ра філософії. Х., 2020. 260 с.
8. Клібанчук А.П. Криміналістичне дослідження способів незаконного перетину державного кордону України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 12. Т. 2. С. 157–160.
9. Корольов В.О., Єрьоменко В.О. Кримінологічна характеристика осіб, які здійснюють незаконне переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 323–326.
10. Курилюк Ю.Б. Незаконне перетинання державного кордону України: деякі аспекти складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 315–320.
11. Саковський А.А. Особливості взаємодії оперативних підрозділів і слідчих при документуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 200–205.
12. Малярова В.О. Криміналістична методика: питання співвідношення криміналістичної характеристики з іншими. *Науковий вісник УжНУ*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 111–114.
13. Журавель В.А. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 202–213.
14. Шевчук В.М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. № 4. Т. 31 (70). С. 252–261.
15. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення 27.11.2024)
16. Криміналістика: підручник / Р.І. Благута, О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів.: ЛьвДУВС, 2023. 820 с.
17. Комаринська Ю.Б. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із психологічним домашнім насильством. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 312–315.
18. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. / Чернявський С.С., Вознюк А.А., Брисковська О.М. та ін. К.: НАВС, 2017. 64 с.
19. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.08.2010 р. № 751. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/243610554> (дата звернення 27.11.2024)
20. Горін М.С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. 2022. № 4 (78). С. 251–257.